

Віктор Немець
(Львів)

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЛЯ НА ВОЛИНІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснюється аналіз матеріалів з весільної обрядовості, зафіксованих польськими дослідниками на теренах історико-етнографічної Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Автор розглядає ці записи з погляду відтворення в них структури обряду, відображення атрибутивних компонентів, фольклорного наповнення, робить спробу дати оцінку достовірності цих джерел.

Ключові слова: Волинь, весільна обрядовість, польські етнографи.

The materials about the wedding ritual, fixed by the polish investigators on the territory of Volyn in the second half of the XIX – beginning of the XX century are analyzed in the paper. The author considers these materials in terms of reproduction of ritual structure, representation of attributive components and folkloric filling, makes an attempt to assess the reliability of these sources.

Key words: Volyn, wedding ritual, Polish ethnography scholars.

В статье анализируются материалы по свадебной обрядности, зафиксированные польскими исследователями на территории историко-этнографической Волини во второй половине ХІХ – в начале ХХ в. Автор рассматривает данные записи с точки зрения воссоздания в них структуры обряда, отображения атрибутивных компонентов, фольклорного наполнения, делает попытку оценить достоверность этих источников.

Ключевые слова: Волинь, свадебная обрядность, польские этнографы.

Весільна обрядовість належить до тих сфер народної культури українців, що постійно викликають інтерес з боку дослідників. Утім, на історико-етнографічній мапі України ще залишаються терени, традиційне весілля яких поки не

знайшло належного висвітлення в науковій літературі. До таких передусім відносимо Волинь, за визначенням львівського етнологіста і фольклориста Р. Кирчіва, – історико-етнографічний район Західного (Південно-Західного) регіону України, що охоплює басейн верхів'я правих при-

ток і середнього поріччя Західного Бугу (південні райони теперішніх Волинської і Рівненської обл., південно-західні райони Житомирської, північно-західну смугу Хмельницької, північні райони Тернопільської і Львівської обл.)¹. Зокрема, у контексті дослідження весільного обряду Волині нам можуть допомогти матеріали, зафіксовані польськими етнографами на згаданих теренах упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. Саме в цей час з'являються розгорнені описи весілля з достовірно визначених населених пунктів, що дають змогу простежити структуру весільного дійства як чітку послідовність етапів з певним обрядовим наповненням.

Метою нашої розвідки є аналіз матеріалів з весільної обрядовості, зібраних польськими народознавцями на Волині протягом другої половини XIX ст., який буде здійснено за наступними параметрами: структура, атрибутивний ряд, весільні чини.

На сьогодні в українській історіографії майже немає наукових досліджень, предметом аналізу яких було б волинське весілля в записках польських учених, хоча в різних часи вже зверталися до цього питання. Зокрема, одним із перших у цьому був відомий харківський учений-енциклопедист М. Сумцов. У праці «Современная малорусская этнография» привертає увагу його бібліографічний огляд матеріалів, зібраних польськими дослідниками другої половини XIX ст. і опублікованих на сторінках краківського народознавчого видання «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej»². Так, аналізуючи зміст «Пісень руського народу із села Залеванщина» Б. Поповського, він закидає автору відсутність вказівки на місцезнаходження зазначеного населеного пункту³. Таке зауваження є не зовсім справедливим, оскільки в одному з попередніх випусків вищезгаданого журналу – у матеріалах, присвячених весільній обрядовості села Залеванщина, – Б. Поповський зазначив, що воно розташоване у Вінницькому повіті, на пограниччі Волинської, Київської і Подільської губерній⁴. На особливу увагу, на думку М. Сумцова, заслуговують народознавчі записи С. Рокосовської із с. Юрківщина Звягельського повіту. Зокрема, учений відзначив описи обрядів як «гарного», так і «бридкого» весілля [коли молода виявлялася «нечесною». – *В. Н.*],

а також зауважив, що зафіксовані дослідницею весільні пісні «наділені своєрідним характером живої імпровізації»⁵.

Далеко не всі матеріали польських народознавців досліджуваного періоду отримали схвальну оцінку М. Сумцова. Частина з них учений без зайвих сентиментів відносить до таких, що не мають вагомому наукового значення через високий ступінь подібності з існуючим масивом матеріалів. До таких М. Сумцов зараховує й «Весільні обряди руського народу з села Кудиновці Золочівського повіту» В. Малиновської, що її він критикує не лише за однорідність наведених пісень, а й за відсутність бібліографічних посилань⁶. Резюмуючи огляд напрацювань польських дослідників другої половини XIX ст., учений відзначив гендерний пріоритет жінок у фіксації та упорядкуванні пісенного матеріалу⁷.

За радянських часів доробок польських учених на ниві української етнографії інтерпретувався крізь призму їхньої реакційності [представники цього напрямку заперечували самотність українців. – *Н. В.*] або прогресивності, тобто прихильного ставлення і високої оцінки традиційної культури українського народу. Попри таке розмежування, саме в цей час у вітчизняній історіографії з'являється найґрунтовніша, на наш погляд, наукова розвідка, у якій на підставі рукописних та літературних джерел розглянуло діяльність польських народознавців XIX ст., які займалися збиранням і систематизацією етнографічних матеріалів з України⁸. Ідеться про працю «Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.» З. Болтарович, у якій авторка, принагідно наводячи описи весільного обряду з теренів Волині, здійснених О. Кольбергом, Т. Стецьким, Б. Сокальським, В. Малиновською, З. Рокосовською та Б. Поповським, відзначила належний рівень матеріалів і їхню позитивну роль у контексті польсько-українських зв'язків у галузі етнографії.

У наш час, як уже зазначалося, маємо обмаль публікацій з досліджуваної проблематики, що, на нашу думку, пов'язано не стільки з відсутністю інтересу з боку вчених до етнографічних відомостей у польській науковій спадщині, скільки з браком якісних перекладів українською мовою матеріалів, зібраних польськими народознавцями в другій половині XIX ст.

Інформацію про весільний обряд Західної Волині на початку другої половини XIX ст. отримуємо з матеріалів відомого польського етнографа і фольклориста О. Кольберга, зафіксованих ним на цих теренах у 1862 році⁹. Ідеться про весільне дійство таких сіл, як Туличів (нині с. Туличів Турійського р-ну Волинської обл.), Торчин (нині – смт Торчин Луцького р-ну Волинської обл.) і Висоцьк (нині – с. Висоцьк Любомльського р-ну Волинської обл.). Варто зазначити, що не в усіх згаданих описах присутні типові риси весілля історико-етнографічної Волині. Розглянувши локалізацію названих населених пунктів, виявляємо, що два з них розташовані на етнокультурних пограниччях: с. Висоцьк – на Волинсько-Холмському, а с. Туличів – на Волинсько-Поліському, тому очевидно, що це не могло не позначитися на весільній обрядовості цих місцевостей. Так, за свідченнями О. Кольберга, у Туличеві коровай виготовляли в день шлюбу, у неділю¹⁰, що є архаїчним різновидом цього обряду, типологічно більше притаманним Поліссю¹¹. Як зауважував Юзеф Третьак, видавець і один з упорядників волинських матеріалів О. Кольберга, видатний польський народознавець володів українською мовою рівно настільки, наскільки мав нагоду познайомитися з нею, перебуваючи на теренах Холмщини, у Люблінському воєводстві¹². До того ж, за словами Ю. Третьака, О. Кольберг іноді хибно подавав у записах вирази, значення яких не розумів¹³. Нам не вдалося простежити подібних огріхів в описах весілля, проте без певних неточностей все-таки не обійшлося. Зокрема, описуючи сватання в Туличеві, польський учений наводить, окрім поняття «дружба», звичного для цієї місцевості найменування свата, ще й термін «дивошлюб»¹⁴. На наш погляд, поширення тут цього терміну видається достатньо сумнівним, оскільки, по-перше, він не фігурує в інших джерелах із цієї території, а по-друге, достеменно відомо його побутування на Холмщині, де сватання називали «ходінням в дівослюби»¹⁵. Отже, можемо припустити, що О. Кольберг або записав цю назву від переселенців з Холмщини, або ж, перебуваючи свого часу в цьому краї і зафіксувавши там термін «дивошлюб», згодом застосував його для означення особи, якій належала активна

функція сватання в Туличеві. Додамо, що схильність О. Кольберга до повторного передрукування пісенних текстів з різних околиць відзначав також Іван Франко¹⁶. Крім того, привертає увагу відсутність в усіх трьох описів будь-яких згадок про весільне деревце, що викликає певний подив з огляду на наявність такої інформації у відомостях із цієї території, зафіксованих іншими польськими дослідниками¹⁷. Водночас не можемо не відзначити детальність, з якою О. Кольберг описав функції весільних чинів, випікання короваю, післявесільні звичаї та обряди, а також ґрунтовність його матеріалів у цілому.

Заслужують на увагу записи весілля, здійснені О. Кольбергом на теренах Галицької Волині – сс. Ожидів, Олеско та Юшковичі (нині належать до Буського р-ну Львівської обл.), які, утім, не є настільки докладними з погляду висвітлення структури обряду, його атрибутивних компонентів і весільних чинів. Проте в цих описах знаходимо чималу кількість одиниць весільного фольклору, а також цінні відомості про післявесільний цикл¹⁸.

На початку 60-х років XIX ст. матеріальна і духовна культура Волині була предметом дослідження польського краєзнавця Т. Стецького. Зокрема, в одній зі своїх праць він наводить збірний опис весілля з тих повітів (Заславський, Старокостянтинівський, Кременецький, Дубнівський, частина Звягельського, Рівненського, Острозького, значна частина Луцького і Володимирського), які, на його думку, складають терени етнографічної Волині¹⁹. Автор послідовно описує всі акти весільної драми, ілюструючи їх весільними піснями. Власне весіллю передують «змовини», коли хлопець посилає сваху до батьків дівчини, щоб довідатись, чи віддадуть за нього дочку, та «старости» з традиційною розмовою про дівичкуниці. Саме весілля триває три дні. Починається воно в суботу запрошенням на весілля кожним молодим зокрема. У цей самий день увечері відбувається найурочистіша весільна церемонія – випікання короваю та обмін подарунками між молодими. У неділю – розплітання коси молодій, похід до вінця, весільна гостина, висилання послів від молодого до молодої та похід з короваем до неї, викуп молодої, продовження весілля в молодого. У понеділок – обдаровування молодою родини

чоловіка. У цьому описі також присутні деякі помилки, пов'язані з недостатніми знаннями Т. Стецького в галузі весільної термінології. Наприклад, він хибно означає перепивання подарунків на весіллі поняттям «перезов»²⁰, хоча насправді це дійство називають «перепоем»²¹.

У 1893 році музей ім. Дідушицьких у Львові оголосив конкурс на кращий опис одного з повітів Галичини. За його підсумками, серед переможців опинилася і праця Б. Сокальського «Powiat Sokalski», присвячена економічній, етнографічній і географічній характеристиці цього повіту²². Робота містить цікаві відомості про звичаї та обряди населення Сокальщини, зокрема сімейні, з-поміж яких найбільшу увагу автор акцентує на весільній обрядовості. Дослідник зазначає, що весілля тут проходить дуже урочисто, триває кілька днів і має свої відмінності в різних селах.

Б. Сокальський здійснив огляд весільних церемоній, спільних для всього повіту: випікання короваю, посилення подарунків, розплітання коси молодій, принесення короваю, за яким молодий або молода виходять з музикою, «посад» і поділ короваю в молодого й молодої, купування нареченим коси своєї обраниці, шлюб, весілля, яке спочатку відбувається в кожного з молодят окремо і лише ввечері обидві весільні дружини сходяться разом.

Крім загального образу весілля, автор подає найцікавіші, на його думку, описи із сіл Пархач²³ (нині – с. Межиріччя Сокальського р-ну) і Ліски²⁴ (нині входить до Люблінського воєводства Республіки Польща), відзначає ряд цікавих місцевих звичаїв. Наприклад, у с. Опільсько на комин вішають червону хустку на знак того, що там відбувається весілля; у с. Свитазів до хати вносять сніп жита, який стоїть там, поки триває весілля. Згадує дослідник і про давній звичай перезви, що зберігся ще в деяких селах Сокальщини.

Описи доповнює велика збірка весільних пісень, що їх Б. Сокальський ділить на окремі групи: пісні, яких співають під час плетіння вінків (25 одиниць), при розплітанні коси (40), пісні, якими коровайниці супроводжують печення короваю (25), краєння і поділ короваю (15), пісні, яких співають, якщо молодий або молода є сиротами (3), жартівливі пісні (36). Властиво, що працю Б. Сокальського видатний український етнолог

В. Гнатюк вважав найкращою з-поміж усіх поданих на конкурс, мотивуючи це присутністю в ній значної фактографічної бази, доступністю стилю написання, а також відсутністю в ній такого, «що не належало би до річи»²⁵. Серед недоліків, відзначених ученим, – недостатнє знання автором української мови і певна тенденційність до висвітлення українсько-польських відносин. Для ілюстрації останнього В. Гнатюк наводить уривок з праці, у якому йдеться про те, що греко-католицькі священники нерідко перешкоджають укладанню шлюбів між хлопцем і дівчиною, якщо хтось із них є адептом римо-католицької віри.

Резюмуючи свій погляд на конкурсні роботи інституту ім. Дідушицьких, В. Гнатюк виділив кілька ключових, притаманних їхнім авторам недоліків²⁶, які, на наш погляд, цілком можуть бути екстрапольовані відносно матеріалів, зафіксованих іншими польськими дослідниками в другій половині XIX – на початку XX ст.:

- недостатнє знання української мови;
- тенденційність у висвітленні деяких аспектів українсько-польських відносин;
- відсутність порівняльних зіставлень з іншими працями;
- брак покликань на локальні архівні матеріали.

Заслужують на увагу й народознавчі відомості, розміщені в часописі «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» – друкованому органі Антропологічної комісії Академії наук у Кракові, що почав виходити в 1877 році. Поряд з іменами відомих етнографів-дослідників побуту і культури українського народу О. Кольберга, І. Коперницького, Е. Руліковського на його сторінках зустрічаємо імена багатьох етнографів-аматорів – Ю. Мошинської, С. Рокосовської, В. Малиновської, С. Шаблевської, Б. Поповського, А. Брикчинського та інших, які щедро надсилали матеріали з України, надаючи при цьому значну перевагу питанням духовної культури. Зокрема, Е. Руліковський у «Записках етнографічних з України» змальовує деякі весільні звичаї та обряди в Бердичівському повіті²⁷. За його словами, весілля тут починалося в суботу з розплітання коси молодої, причому одночасно відбувалося випікання короваю. Наступного дня молодий приходив зі своїм поїздом по молоду, щоб разом їхати до вінчання, після якого

подальше святкування проходило на території молодої, у тому числі й перевірка її чесності²⁸. Цікаво, що на випадок позитивного результату цієї перевірки обов'язково пекли пиріжки з тертим маком, а в разі негативного – із сухим. Автор зауважує, що короваїв неодмінно пекли два – і в молодої, і в молодого; згодом у короваї встромлювали «їльце» із сосни, прикрашене яблуками, калиною і штучними квітками з гусячого пір'я. Як стверджує Е. Рупіковський, якщо соснової гілки для «їльця» роздобути не вдавалося, використовували вишневу. Після розподілу короваю «їльце» закидали під стріху; якщо воно відразу падало на землю, або його в повітрі підхоплював хтось із хлопців, то дружба повинен був пригостити їх горілкою²⁹.

Цінні відомості про післявесільний цикл на Волині знаходимо в інших матеріалах зі шпальт часопису «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», зібраних В. Малиновською на Золочівщині (Львівська обл.) і С. Рокосовською в с. Юрківщина Звягельського повіту (нині цього села вже немає, а м. Звягель – це сучасне м. Новоград-Волинський Житомирської обл.). Так, за даними В. Малиновської, окрім ритуальних актів зав'язування хустки молодій, виводу, відвідування пана і обдаровування роду, у перший післявесільний понеділок відбувалася «утилізація» весільних атрибутів: квітку, що була пришпилена до шапки молодого, зашивали в подушку, а весільне деревце закидали на дах³⁰. Крім того, авторка зазначає, що місцеве духовенство застерігало селян не зволікати зі святкування весілля³¹. Інша згадана нами дослідниця, – С. Рокосовська, фіксує обрядовий акт перевірки господарської вправності молодих: свати жартома виготовляли для молодої веретено і змушували її прясти, а молодого «вчили» молотити ціпом³². Нарешті, вартій уваги значний за обсягом опис весілля із с. Залеванщина Вінницького повіту, здійснений Б. Попівським³³ і розміщений на сторінках вищезгаданого краківського часопису. Польський краєзнавець подає запис за такою структурою: свати, заручини, п'ятниця і субота напередодні шлюбу, неділя і післявесільний цикл з понеділка по середу. Зокрема, після вінчання молоді йшли кожний до свого дому, але пізніше того ж дня молодий приходив зі своїм поїздом по молоду, дорогою до якої його перепиняли

хлібом і сіллю місцеві парубки³⁴. Щедро представлений у цьому записі й весільний фольклор – 264 пісенні тексти.

У 1926 році Польське краєзнавче товариство у Варшаві видало збірник матеріалів, присвячених Кременецькому повіту, один з яких пропонує нам загальний опис місцевого весілля³⁵. Надзвичайно цікавим тут видається змалювання обрядодій, що відбувалися після першої шлюбної ночі молодих: якщо молода виявлялася «чесною», на даху хати закріплювали деревце, прикрашене квітками або кольоровим папером, а якщо ні – пекли півня, якого перед тим роздирали живцем, або відрізали йому голову³⁶.

Опис обрядового печива волинян Луцького повіту, у тому числі й весільного, міститься в одному з номерів часопису «Ziemia Wołyńska»³⁷. Так, за даними автора, у короваї встромляли три гілки – «теремини» (по 25 см завдовжки кожна), обкладені тістом, яке пекли разом з короваєм; згодом, під час розподілу короваю, їх віддавали батькам когось із молодих³⁸. Цікаво, що в цій місцевості короваї завжди виготовляла непарна кількість короваїниць, що загалом нетипово для загальноволинської традиції.

Таким чином, здійснений нами аналіз матеріалів з весільної обрядовості, зафіксованих польськими етнографами на теренах Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. підштовхує до таких висновків:

1) сьогодні відчувається потреба у вивченні народознавчих матеріалів, зафіксованих польськими дослідниками на теренах Волині в згадуваний період, про що свідчить незначна кількість ґрунтовних публікацій з окресленого питання;

2) до основних огріхів, притаманних розглянутим описам весільної обрядовості, можна віднести недостатнє володіння українською мовою їхніми авторами, що проявилось передусім у незнанні тонкощів термінологічної площини весілля, а також майже цілковита відсутність порівняльних зіставлень з іншими працями;

3) попри згадані недоліки, відомості про весільний обряд на досліджуваних теренах, зафіксовані польськими вченими впродовж другої половини XIX – на початку XX ст., можуть відіграти важливу допоміжну роль у визначенні загальної обрядової моделі волинського весілля.

Примітки:

¹ *Курчів Р.* Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу // Етнографія України : навч. посіб. / за ред. С. А. Макарчука. – Л., 2004. – С. 134.

² *Болтарович З.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – К., 1976. – С. 5.

³ *Сумцов Н.* Современная малорусская этнография (Малоруссы в современной польской этнографии) // КС. – 1896. – № 7–8. – С. 143.

⁴ *Роповски В.* Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewzańszczyźnie // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1882. – Т. 6. – С. 30.

⁵ *Сумцов Н.* Современная малорусская этнография (Малоруссы в современной польской этнографии) // КС. – 1896. – № 9. – С. 265.

⁶ Там само. – С. 267.

⁷ *Сумцов Н.* Современная малорусская этнография (Малоруссы в современной польской этнографии) // КС. – 1896. – № 7–8. – С. 134.

⁸ *Болтарович З.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – С. 8.

⁹ *Вахніна Л.* Народна культура Волині у висвітленні польських дослідників XIX ст. // Минуле і сучасне Волині. Освіта. Наука. Культура. Тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції (13–14 квітня 1990 року). – Луцьк, 1990. – Ч. II. – С. 26.

¹⁰ *Kolberg O.* Wołyn. Obrzędy, melodye, pieśni z brulionów pośmiertnych przy współdziale St. Fishera i F. Szopskiego wyd. J. Tretiak. – Kraków, 1907. – S. 2.

¹¹ *Борисенко В.* Весільні звичаї і обряди на Україні. – К., 1988. – С. 112.

¹² *Kolberg O.* Wołyn. Obrzędy, melodye, pieśni z brulionów pośmiertnych przy współdziale St. Fishera i F. Szopskiego wyd. J. Tretiak. – S. VI.

¹³ Там само. – S. VII.

¹⁴ Там само. – S. I.

¹⁵ *Борисенко В. К.* Обряди життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшся: історико-етнографічне дослідження. – К., 1997. – С. 286.

¹⁶ *Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. // Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955. – С. 238.

¹⁷ *Leski Z.* Pieczywo ludu wołyńskiego // Ziemia Wołyńska. – Łuck, 1938. – R. I (N 2). – S. 4.

¹⁸ *Kolberg O.* Dzieła wszystkie. Ruś czerwona. – Wrocław ; Poznań, 1976. – T. 56. – S. 343.

¹⁹ *Stecki T.* Wołyn pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Lwów, 1864. – Т. I. – S. 7.

²⁰ Там само. – S. 88.

²¹ *Вовк Хв.* Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – С. 300.

²² *Болтарович З.* Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – С. 120.

²³ *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod względem geograficznym, historycznym i ekonomicznym. – Lwów, 1899. – S. 105.

²⁴ Там само. – S. 120.

²⁵ *Гнатюк В.* Рецензія на роботи Б. Сокальського, Я. Байгера і С. Стшетельської-Гринбергової // ЗНТШ. – Л., 1900. – Т. XXXIII–XXXIV. – С. 49.

²⁶ Там само. – С. 53.

²⁷ *Rulikowski E.* Zapiski etnograficzne z Ukrainy // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1879. – Т. 3. – S. 121.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. – S. 122.

³⁰ *Malinowska W.* Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Kudynowcach, powiecie Złoczowskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1883. – Т. 7. – S. 263.

³¹ Там само. – S. 264.

³² *Rokosowska Z.* Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiąhelskim na Wołyniu // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1883. – Т. 7. – S. 166.

³³ *Popowski B.* Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewzańszczyźnie // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1882. – Т. 6. – S. 30–85.

³⁴ Там само. – S. 50.

³⁵ *M. R.* Kilka słów o ludzie okolic Krzemieńca // Krzemieniec. Praca zbiorowa. – Warszawa, 1926. – S. 42–50.

³⁶ Там само. – S. 47.

³⁷ *Leski Z.* Pieczywo ludu wołyńskiego... – S. 2–5.

³⁸ Там само. – S. 4.